

**Εικόνες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου
στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας
Καταγραφή της ιστορικής πραγματικότητας ή συγκρότηση
της ιστορικής μνήμης των μαθητών;**

**Άγγελος Παληκίδης,
Καθηγητής Δ.Ε., υπ. δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

Εισαγωγή

Μολονότι κανείς δεν αμφισβητεί τη σημασία των εικόνων στη συγκρότηση της ιστορικής γνώσης, αυτές δεν έχουν μέχρι τώρα αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής έρευνας και μεθοδικής ανάλυσης (Riemenschneider, 1994, σ. 393. Μαυροσκούφης, 1999, σ. 53). Η υστέρηση αυτή οφείλεται καταρχήν στο γεγονός ότι οι ιστορικοί έχουν ασκηθεί να αναλύουν και να ερμηνεύουν γραπτές μόνον πηγές, με αποτέλεσμα να νιώθουν άβολα με το οπτικό υλικό (Stradling, 2002, σ. 110). Επιπλέον, οι εικόνες αποτελούν σύνθετες και ιδιότυπες μορφές επικοινωνίας, γι' αυτό και απαιτείται η γνώση ή τουλάχιστον η εξοικείωση με τους δικούς τους ιδιαίτερους κώδικες και συμβολισμούς. Αν προσθέσει κανείς την πολυμορφία των οπτικών παραστάσεων (εικαστικά έργα, φωτογραφίες, κινηματογραφικές ταινίες, γελοιογραφίες, αφίσες κτλ.) και τα διαρκώς μεταβαλλόμενα τεχντροπικά τους χαρακτηριστικά, συνειδητοποιεί το λόγο για τον οποίο οι ιστορικές εικόνες παίζουν συνήθως διακοσμητικό ρόλο στις σελίδες ακόμη και των πιο έγκυρων ιστορικών συγγραμμάτων.

Αν η επιστημονική ανάλυση των ιστορικών εικόνων κάνει σήμερα τα πρώτα της βήματα, η έρευνα της εικονογράφησης των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας βρίσκεται σε εμβρυώδη κατάσταση. Η απουσία υποτυπωδώς τεκμηριωμένων μεθοδολογικών αρχών σε συνδυασμό με την ανάγκη εφαρμογής σύνθετων διεπιστημονικών προσεγγίσεων λειτουργούν αποτρεπτικά σε κάθε ερευνητική απόπειρα. Το αρνητικό κλίμα επιβαρύνει και η αναπόφευκτη σύγκριση των σχολικών εγχειριδίων με τις ποιοτικά ανώτερες και πιο προσεγμένες εμπορικές εκπαιδευτικές εκδόσεις, καθώς και η γενικότερη απαξιωτική στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στο σχολικό βιβλίο. Ωστόσο, η κακή ποιότητα της εικονογράφησης των σχολικών εκδόσεων και η ασύνδετη με το κείμενο ή η άστοχη, πολλές φορές, τοποθέτηση των εικόνων στις σελίδες τους, δεν σημαίνει πως οι συγγραφείς δεν γνώριζαν ή, τουλάχιστον, δεν υποψιάζονταν τη διδακτική και ιδεολογική τους σημασία ως προς την εκπλήρωση των σκοπών του ιστορικού μαθήματος. Ο Β. Σκουλάτος, για παράδειγμα, επικεφαλής της συγγραφικής ομάδας του προοδευτικότερου ίσως εγχειριδίου που εξετάζεται στην παρούσα έρευνα, αναγνώριζε τη δυνατότητα της

εικόνας «να σαγηνεύσει το μαθητή» (1984, σ. 27). Ακόμη κι αν δεν ήταν συνειδητή και ηθελημένη η επιλογή των εικόνων που τελικά προκρίνονταν για να συμπεριληφθούν στα σχολικά βιβλία, κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί πως σε αυτή την επιλογή δεν εφαρμόστηκαν –ασυνείδητα έστω–κριτήρια που εκπορεύονται από το αισθητικό και ιδεολογικό υπόβαθρο του συγγραφέα.

Πριν προχωρήσω στην ανάλυση και επεξεργασία του οπτικού υλικού, οφείλω να επισημάνω πως οι εικόνες, ακόμη και οι πιο «αθώες» φωτογραφικές λήψεις, δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως αυταπόδεικτα έγκυρες και αξιόπιστες ιστορικές μαρτυρίες. Οι λόγοι, μεταξύ άλλων, είναι οι ακόλουθοι:

- Οι φωτογραφίες που έχουν διατηρηθεί στα ιστορικά αρχεία –ειδικά τα κρατικά –έχουν υποβληθεί σε μια εξαντλητική διαδικασία επιλογής σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα. Ο φωτογράφος, όταν κάνει μια λήψη έχει ήδη πάρει κάποιες αποφάσεις για το θέμα και τη σύνθεση της εικόνας, την οπτική γωνία του φακού, το πρώτο επίπεδο και το βάθος. Επίσης, όταν επεξεργάζεται τα αρνητικά, επιλέγει τι είναι χρήσιμο να κρατήσει και τι να απορρίψει. Έπειτα, ο εκδότης της εφημερίδας π.χ. επιλέγει τις φωτογραφίες με κριτήριο την ελκυστικότητα τους για το αναγνωστικό κοινό, τη συνάφειά τους με το κείμενο το οποίο συνοδεύουν αλλά και την γενικότερη στάση του εντύπου απέναντι στο συγκεκριμένο γεγονός ή θέμα. Τέλος, σε επιλογή έχει υποβάλλει τις φωτογραφίες και ο αρχειονόμος με βάση τις δικές του ιδέες για το ποιες εικόνες είναι ιστορικά σημαντικές και πρέπει να διατηρηθούν ή, απλώς, ποιες ταιριάζουν καλύτερα στις ήδη υπάρχουσες αρχειακές συλλογές και κατηγορίες.

- Οι φωτογραφίες σχεδόν πάντοτε αντανακλούν τις συμβάσεις και τις προσδοκίες της εποχής στην οποία ελήφθησαν.

- Οι φωτογραφίες είναι εύκολο να αλλοιωθούν ή να κατασκευαστούν. Ο ιστορικός Norman Davies, καθηγητής Ευρωπαϊκής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, με αρκετή δόση χιούμορ υποστηρίζει ότι «ο φακός, όπως και ο ιστορικός, πάντοτε ψεύδεται». Τέτοιου τύπου αλλοιώσεις, προσθήκες ή αφαιρέσεις έγιναν κατά τη διάρκεια της σταλινικής περιόδου στη Σοβιετική Ένωση όταν ο Τρότσκι «αποσύρθηκε» από τις επίσημες φωτογραφίες του κράτους μετά τη διαφωνία του με τον Στάλιν. Ακόμη περισσότερο σήμερα, με την πρόοδο που σημείωσε η ψηφιακή τεχνολογία, είναι δυνατή στην εικόνα κάθε αλλαγή που τυχόν επιθυμεί ο δημιουργός ή ο παραγγελιοδότης της.

- Ο εικονολήπτης συχνά άσκει άμεση επίδραση σε αυτούς που φωτογραφίζονται. Υπάρχουν αδιαφιλονίκητες αποδείξεις ότι σε μερικές από τις φωτογραφίες του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, δεν εικονίζεται το πραγματικό γεγονός αλλά μια ανακατασκευή του, εξαιτίας της μακράς έκθεσης του φακού που απαιτούνταν τότε. Γνωρίζουμε ακόμη ότι η φυσική παρουσία του φωτογράφου στον τόπο μιας διαδήλωσης ή τραγωδίας είναι δυνατό να πυροδοτήσει εκρήξεις οργής –αντιδράσεις που πολλές φορές ενθαρρύνει και ο ίδιος προκειμένου να απαθανατίσει εντυπωσιακές σκηνές. Επιβάλλεται, επομένως, να συνυπολογιστούν στην ανάλυση της ιστορικής φωτογραφίας τα κίνητρα του εικονολήπτη και η αιτία της παρουσίας του στο συγκεκριμένο χώρο (Stradling, 2002, σσ. 113-115. Gavard, 1999).

Το ερευνητικό υλικό

Το ερευνητικό υλικό⁵⁵⁴ συγκροτούν τα παρακάτω 12 εγχειρίδια Ιστορίας της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, τα οποία κυκλοφόρησαν από το 1950 περίπου έως σήμερα (με τονισμένα στοιχεία δηλώνεται ο κωδικός κάθε βιβλίου, ο οποίος θα χρησιμοποιείται στο εξής για συντομία):

Εγχειρίδια Δημοτικού⁵⁵⁵

Δ1. Καφεντζής Γ., Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, Αφοι Λουκόπουλοι, Αθήνα 1952 και 1967.

Δ2. Σακκάς Γ., Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, Πεχλιβανίδης-Ατλαντίς, Αθήνα 1967.

Δ3. Σακκαδάκης Κ., Ελληνική Ιστορία των νεωτέρων χρόνων, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1970, έκδοση Β'.

Δ4. Καφεντζής Ε., Ιστορία των νεωτέρων χρόνων, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1978, έκδοση Ε'.

Δ5. Διαμαντόπουλος Ν., Κυριαζόπουλος Γ., Ελληνική ιστορία των νεότερων χρόνων, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1987, έκδοση Ζ'.

Δ6. Ακτύπης Δ., Βελαλίδης Α., Καίλα Μ., Κατσουλάκος Θ., Παπαργηγόριου Γ., Χωρεάνθης Κ., Στα νεότερα χρόνια, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1998, έκδοση Β' αναθεωρημένη (θα αναφέρεται στο εξής ως Ομάδα Συγγραφέων).

Εγχειρίδια Γυμνασίου και Λυκείου⁵⁵⁶

Γ1. Δάφνης Γ., Συνοπτική ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος, Γ' Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1972, εκδ. Δ'.

Γ2. Ματαράσης Α., Παπασταματίου Σ., Ιστορία των νεωτέρων και των νεωτάτων χρόνων, Γ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1974, εκδ. Η'.

Γ3. Κουλικούρδη Γ., Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, Γ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1978, εκδ. Δ'.

Γ4. Κρεμμυδάς Β., Ιστορία νεότερη-σύγχρονη ελληνική-ευρωπαϊκή και παγκό-

554 Πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι το 1969, οπότε και επεκτάθηκε ο θεσμός του ενός και μοναδικού σχολικού βιβλίου από το Γυμνάσιο στο Δημοτικό Σχολείο με την υπαγωγή της διαδικασίας στην αρμοδιότητα του Ο.Ε.Δ.Β., προσφέρονταν στους μαθητές του Δημοτικού μεγάλος αριθμός εγχειριδίων, τα οποία εμπίπτουν από τη Διεύθυνση Διδακτικών Βιβλίων του Υπουργείου Παιδείας για δύο ή τρία χρόνια. Είναι λοιπόν προφανές ότι ο αριθμός των εγχειριδίων του Δημοτικού είναι αδιευκρίνιστος έως το σχολικό έτος 1969/1970 και, επομένως, ο κατάλογός τους παραμένει ανοιχτός (βλ. ακόμη τον κατάλογο των σχολικών εγχειριδίων στη μελέτη της Β. Θεοδώρου, 2003, σ. 126).

555 Από τον παραπάνω κατάλογο έχω αφαιρέσει δύο εγχειρίδια που δεν έχουν εικόνες στο εξεταζόμενο κεφάλαιο. Πρόκειται για τα βιβλία των Α. Κυριαζόπουλου και Ν. Διαμαντόπουλου, Ιστορία Νεώτερης Ελλάδας, Αφοι Καγιάφα, Αθήνα-Πάτρα 1956 και Ιωάννη Καμπανά, Ιστορία νέας Ελλάδας, Καμπανάς, Αθήνα χ.χ. [πιθανότατα κυκλοφόρησε μεταξύ των ετών 1964 και 1968].

556 Από τον κατάλογο απέσυρα τα εγχειρίδια, των οποίων η αφήγηση τερματίζεται στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρόκειται για τα βιβλία των Λαζάρου Α., Ιστορία των νεωτάτων χρόνων από της Συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας, ΣΤ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1961 και Θεοδωρίδη Χ. και Λαζάρου Α., Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων, Γ' Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1978.

σμια, Γ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1985, έκδοση Β'.

Γ5. Σκουλάτος Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδης Σ., Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Γ' Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2002, έκδ. ΙΔ'.

Γ6. Σφυρόερας Β., Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Γ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2001, έκδ. Ι'.

*Πόσο κοντά στην ιστορική πραγματικότητα βρίσκονται
οι εικόνες των πολέμων;*

Οι εικόνες που δημοσιεύονται σε περίοδο πολέμου σπάνια αποτυπώνουν πιστά τη σκληρή πραγματικότητα, επειδή λειτουργούν ως μέσα προπαγάνδας. Οι εμπνευστές και οι δημιουργοί τους επιδιώκουν την τόνωση του πατριωτικού αισθήματος από τη μια πλευρά και τον εξευτελισμό του εχθρού ή την καταρράκωση του ηθικού του από την άλλη. Κύριοι αποδέκτες των μηνυμάτων δεν είναι τόσο οι στρατιώτες που πολεμούν στο μέτωπο, όσο ο άμαχος πληθυσμός. Ως στρατηγικός στόχος των αντιμαχομένων τίθεται ο έλεγχος του ψυχολογικού κλίματος που διαμορφώνεται στα μετόπισθεν και η διατήρηση σε υψηλό επίπεδο του φρονήματος των λαών τους, καθώς θεωρείται βέβαιο πως εκεί θα κριθεί σε μεγάλο βαθμό η έκβαση του πολέμου.

Ενδεικτικές της παραπάνω στρατηγικής αντίληψης είναι οι ακόλουθες περιπτώσεις: Οι γερμανοί στρατιωτικοί ηγέτες του Μεσοπολέμου απέδωσαν την ήττα της χώρας τους στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στην αδυναμία ελέγχου του εθνικού αισθήματος και όχι στην τεχνολογική αναβάθμιση της πολεμικού εξοπλισμού των αντιπάλων τους. Έλεγαν χαρακτηριστικά πως ο άμαχος πληθυσμός υπό την επιρροή της αριστεράς και της εχθρικής προπαγάνδας «μαχαίρωσε πισώπλατα το στρατό» (Farrell, 2002, σ. 67). Στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι μηχανισμοί ελέγχου του κοινού αισθήματος βελτιώθηκαν διεθνώς. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός επεισοδίου αυτού του πολέμου, το οποίο έγινε γνωστό με το όνομα Blitz (αστραπή). Πρόκειται για τον επί 57 συνεχόμενες νύκτες βομβαρδισμό του αγγλικού εδάφους και κυρίως του Λονδίνου από τις γερμανικές αεροπορικές δυνάμεις. Με την επιχείρηση αυτή ο Χίτλερ δεν στόχευε να πλήξει στρατιωτικές εγκαταστάσεις, αλλά να πανικοβάλλει τον άμαχο πληθυσμό. Ο απολογισμός ήταν 43.000 άνθρωποι νεκροί, 51.000 σοβαρά τραυματίες και 1.400.000 Λονδρέζοι άστεγοι. Το βρετανικό Υπουργείο Πληροφοριών - ο φορέας που είχε αναλάβει την προετοιμασία και την προβολή της προπαγάνδας, καθώς και τη λογοκρισία - επιχείρησε να αμυνθεί κατασκευάζοντας ένα εθνικό στερεότυπο, στο οποίο συγκεντρώνονταν τα επιθυμητά χαρακτηριστικά του βρετανού πολίτη: σκληρότητα, υπομονή, συλλογικότητα, αυτοπειθαρχία και αίσθηση του καθήκοντος απέναντι στην πατρίδα - πολύ απλά αυτό που έχει καθιερωθεί να αποκαλείται «βρετανικό φλέγμα». Παράλληλα, δημιούργησε και διέδωσε το «μύθο του Blitz», δηλαδή την εντύπωση ότι κατά τις δύσκολες ώρες των βομβαρδισμών στα σκοτεινά καταφύγια της πόλης κυριαρχούσε ένα πνεύμα αντίστασης και συντροφικότητας και πως όλοι οι πολίτες διατηρούσαν υψηλό ηθικό. Η εικόνα αυτή όμως δεν είναι ακριβής. Έχουν διασωθεί έγγραφα και μαρτυρίες που αποδεικνύουν ότι συχνά επικρατούσε πανικός και

απόγνωση, υπήρξε μεταστροφή της κοινής γνώμης, ενώ σημειώθηκαν και κρούσματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Crawforth, 2001). Αυτή η κατασκευή της βρετανικής προπαγάνδας με το γραπτό, οπτικό και ηχητικό υλικό της μεταφέρθηκε αυτούσια και αναπαράγεται μέχρι σήμερα στα σχολικά εγχειρίδια όχι μόνο της Βρετανίας αλλά και πολλών άλλων χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα (Γ6, σ. 341-342).

Παρά την απουσία ανάλογων ιστορικών μελετών στον ελληνικό χώρο, είναι βέβαιο ότι οι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί του ελληνικού κράτους λειτούργησαν με το ίδιο πνεύμα κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου: Ασφυκτικός έλεγχος και λογοκρισία του πολεμικού τύπου, των θεατρικών κειμένων και των στίχων των τραγουδιών και διαρκείς προειδοποιήσεις στους πολίτες να δυσπιστούν στις φήμες που κυκλοφορούν και να καταγγέλλουν όσους τις διαδίδουν. Αντιγράφω ενδεικτικά μια ανακοίνωση που δημοσιευόταν καθημερινά στον πολεμικό τύπο: «Έλληνες πολίται, μην πιστεύετε τας ανευθύνους και ανεξακριβώτους ειδήσεις των δρόμων, ούτε ευχαρίστους, ούτε δυσαρέστους. Είναι διαδόσεις της 5ης φάλαγγος. Πιστεύετε μόνον εις τας επισήμους ανακοινώσεις, τας εφημερίδας και το ραδιόφωνον σας και καταγγείλατε εις την αστυνομίαν τους διαδοσίας. Έλληνες Πολίται, προσοχή εις τας διαδόσεις της 5ης φάλαγγος!» (Λαζογιώργος-Ελληνικός, 1972).

Σημαντικό ρόλο στη διατήρηση του φρονήματος του άμαχου πληθυσμού έπαιξε η λαϊκή εικονογραφία του 1940. Πρόκειται για εκατοντάδες έγχρωμες λιθογραφίες που αναπαράγονταν σε χιλιάδες αντίτυπα και πωλούνταν έναντι μικρού τιμήματος. Πριν τυπωθούν έπαιρναν την έγκριση του Υπουργείου Τύπου. Ένα μεγάλο μέρος τους αγοράζονταν από το ίδιο το κράτος και αναρτώνταν σε πολυσύχναστους χώρους. Η κύρια πηγή έμπνευσης των λιθογράφων ήταν ο πολεμικός τύπος και θέματά τους αποτελούσαν κατά κανόνα οι νικηφόρες μάχες και οι ναυτικοί θρίαμβοι των ελληνικών δυνάμεων. Κοινά χαρακτηριστικά όλων αυτών των εικόνων ήταν η επικαιρότητα των θεμάτων τους, οι γεμάτες δράση σκηνές, ο σαφής διαχωρισμός του καλού (έλληνα στρατιώτη) από τον κακό εχθρό, πάντα με θρίαμβο του πρώτου, και τα έντονα χρώματα. Οι λαϊκές λιθογραφίες μαζί με τις εφημερίδες, τις γελοιογραφίες, τις θεατρικές επιθεωρήσεις και τα τραγούδια συνέθεταν μια διαρκή πανηγυρική ατμόσφαιρα, που συνέβαλε αποφασιστικά στην έκβαση του ελληνοϊταλικού πολέμου (Παπασπύρου-Καραδημητρίου, 1987, σσ. 19-35).

Στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας όλων των βαθμίδων οι εικόνες αυτές (Δ6, σσ. 244-245. Γ5, σσ. 248, 251 και 255), όπως και οι φωτογραφίες με ανάλογο περιεχόμενο (Δ5, σσ. 171-173. Γ5, σ. 245. Γ6, σ. 353), παρουσιάζονται ως πιστές και ρεαλιστικές αποτυπώσεις της ιστορικής πραγματικότητας (Παληκίδης, 2005, σ. 5). Οι σχολικοί συγγραφείς στο σύνολό τους αναπαράγουν ανεπεξέργαστο το οπτικό υλικό ή ακόμη και επιτείνουν τη συγκινησιακή δυναμική του υπομνηματίζοντάς το με φράσεις ικανές να προκαλέσουν συναισθηματική διέγερση, ενθουσιασμό και υπερηφάνεια για τις εθνικές επιτυχίες (Γ5, σ. 245. Γ6, σ. 353) ή χλεύη για την αναξιοσύνη και μίσος για τις βαναυσότητες των κατακτητών και των συνεργατών τους (Γ4, σ. 321. Γ5, σσ. 268, 271 και 286. Γ6, σ. 358 και 363).

Γίνεται, επομένως, φανερό ότι οι πολεμικές εικόνες που βλέπουμε στα εγχειρίδια της Ιστορίας, δεν αποδίδουν την πραγματικότητα του πολέμου αλλά μια ανακατασκευή της, που είχε συντεθεί σύμφωνα με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των κρατικών υπηρεσιών της εποχής. Το ουσιώδες ζήτημα δεν είναι όμως μόνο αυτό. Ασφαλώς δεν θα απαιτούσε κανείς από τους συγγραφείς των σχολικών συγγραμμάτων να πραγματοποιούν σε βάθος ιστορική έρευνα κάθε φορά που αποφασίζουν να τοποθετήσουν μια εικόνα στις σελίδες του βιβλίου τους. Αυτό όμως που επιβάλλεται από τις αρχές της επιστημονικής δεοντολογίας είναι οι εικόνες να αντιμετωπίζονται ως πηγές, δηλαδή ως ιστορικά τεκμήρια (dokumente), τα οποία εάν αποκωδικοποιηθούν με βάση τα ιστορικά τους συμφραζόμενα, είναι δυνατό να αποκαλύψουν ουσιώδεις πληροφορίες, οι οποίες υπάρχουν στις εικόνες σε λανθάνουσα μορφή. Ατυχώς, οι ίδιοι οι συγγραφείς όχι μόνο δεν ενθαρρύνουν αλλά στην πραγματικότητα αποτρέπουν την κριτική επεξεργασία των εικόνων, καθώς περιορίζουν το οπτικό πεδίο των μαθητών καλώντας τους με τους υπότιτλους να εστιάσουν σε ειδικά σημεία της εικονιστικής επιφάνειας (Valls, 1994, σσ. 424 και 426).

Συγκρότηση της ιστορικής μνήμης των μαθητών

Δεν χωρεί αμφιβολία πως τα σχολικά εγχειρίδια συντάσσονται και εικονογραφούνται σε συνάρτηση με την ιδεολογία και τους βραχυπρόθεσμους ή μακρόπνοους στόχους των φορέων εξουσίας (Πολυχρονόπουλος, 1980, σσ. 470-473. Rinke-Mucker, 1986, σσ. 97-98. Μαυροσκούφης, 1997, σσ. 44-51, Αβδελά, 1998, σ. 52. Ξωχέλλης, 2000, σ. 68). Η αντίληψη αυτή λαμβάνει τη μορφή ιστορικού αξιώματος, μετά από τη συγκριτική μελέτη των κεφαλαίων για το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στα ελληνικά σχολικά βιβλία της μεταπολεμικής εποχής. Ως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η αφήγηση επικεντρωνόταν στα πολεμικά γεγονότα, η εθνική αντίσταση σχεδόν αποσιωπούσαν και καλλιεργούνταν προσωπολατρία για το Μεταξά και τους βασιλείς, ενώ η εικονογράφηση περιοριζόταν σε ιδεαλιστικά πορτρέτα τους (Δ1, σ. 134. Δ2, σσ. 128, 130, 131. Δ3, σσ. 162, 163, 172, 173 και 178. Γ2, σσ. 233 και 268). Αντίθετα, στα εγχειρίδια της τελευταίας εικοσαετίας (Δ5, Δ6, Γ4, Γ5 και Γ6) οι πολεμικοί θρίαμβοι παρουσιάζονται ως αποτέλεσμα της δράσης του απλού λαού, η εθνική αντίσταση εξάιρεται και γενικά επιδιώκεται να καλλιεργηθεί μια πατριωτική-αντιφασιστική ιδεολογία, η οποία πιστώνει τους εθνικούς άθλους στη μαζική λαϊκή δράση και όχι στο μεταξικό καθεστώς. Έτσι, τα εγχειρίδια της δεύτερης περιόδου εμπλουτίζονται με εικόνες στις οποίες αποτυπώνονται ποικίλες εκφάνσεις του πολέμου με «ανώνυμους» πρωταγωνιστές, όπως η επιστράτευση (Γ5, σ. 245. Γ6, σ. 352), οι κακουχίες στο μέτωπο (Γ5, σσ. 247, 248, 249 και 251. Γ6, σ. 354), η πολύτροπη συμβολή των γυναικών στην Ήπειρο αλλά και στα μετόπισθεν (Δ6, σ. 245. Γ4, σ. 308. Γ5, σσ. 248, 249, 253), οι αντικατοχικές διαδηλώσεις (Γ5, σ. 280. Γ6, σ. 367), η αντιστασιακή δράση (Δ5, σ. 176. Γ5, σσ. 274, 280, 282), οι εκτελέσεις αγωνιστών της Αντίστασης και γενικά τα αντίποινα των κατακτητών (Δ5, σ. 175. Γ5, σσ. 277, 283, 284-285 και 286), η συγκρότηση κοινωνικών και δημοκρατικών θεσμών στην Ελεύθερη Ελλάδα (Γ5, σσ. 278 και 289) κ.α.

Δεν θα προχωρήσω σε περαιτέρω ανάλυση και ερμηνεία των ιδεολογικών με-

ταβολών που σημειώθηκαν στο χώρο της σχολικής ιστοριογραφίας και επέδρασαν καταλυτικά στην αφηγηματική και εικονογραφική τους σύνθεση. Άλλωστε, για το ζήτημα αυτό έχουν δημοσιευτεί πρόσφατα ειδικότερες μελέτες (Θεοδώρου, 2003. Παληκίδης, 2005). Στη συνέχεια θα επιχειρήσω να αποκαλύψω μέσω της εικονογράφησης τα δομικά στοιχεία που συγκροτούν την ιστορική μνήμη την οποία επιδιώκεται να αποκτήσουν οι μαθητές. Τα θεμελιώδη συστατικά αυτής της μνήμης είναι τα ακόλουθα:

1. Οργανική ενσωμάτωση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην εθνική ιστοριογραφία. Η εθνική ιστορική αφήγηση, τουλάχιστον στην παραδοσιακή μορφή της, έχει χαρακτήρα έπους, καθώς προτάσσει το ηρωικό στοιχείο και πάλλεται από έντονες συναισθηματικές διακυμάνσεις. Η αφήγησή αυτή, παρά τις σοβαρές επιστημονικές της αδυναμίες (Λε Γκοφ, 1998, σσ. 166-167), συνέχει τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης δράσης, ενώ λειτουργεί για τους δέκτες της και ως ένα ερμηνευτικό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο τα γεγονότα απορρέουν το ένα από το άλλο, συνδεδεμένα μεταξύ τους με σχέση αιτίου-αιτιατού (Carr, 1986. Κωνσταντινίδου, 2000, σ. 48. Κόκκινος, 2001, σ. 46). Η εθνική αφήγηση επικεντρώνεται στις έννοιες της συνέχειας και της ομοιογένειας και ευνοεί την ιδέα της μοναδικότητας του έθνους (Φραγκουδάκη, 1997. Αβδελά, 1998, σ. 48). Κοινό στοιχείο λοιπόν αυτής της υπερχρονικής, γι' αυτό και ανιστορικής κατασκευής είναι ο πρωταγωνιστής της ιστορικής δράσης, ο εθνικός εαυτός. Αυτό επιτυγχάνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση με την ανάδειξη των ομοιοτήτων του ελληνοϊταλικού πολέμου και της Αντίστασης με δύο ανάλογα γεγονότα του εθνικού παρελθόντος: τους Μηδικούς Πολέμους και την Ελληνική Επανάσταση. Ως κοινός παρονομαστής και στις τρεις περιπτώσεις τίθεται ο ηρωικός αγώνας ενός μικρού λαού εναντίον πανίσχυρων εχθρών που επιβουλεύονται ή καταπατούν την ελευθερία του. Δεν είναι τυχαίο πως στη λαϊκή εικονογραφία του '40, ο πόλεμος χαρακτηριζόταν «Νέος Μαραθών» (Παπασπύρου-Καραδημητρίου, 1987, σ. 30, εικ. 15), ενώ καταξιωμένοι λογοτέχνες δημοσίευαν ποιήματα με ανάλογο περιεχόμενο⁵⁵⁷. Η αντίληψη αυτή ανιχνεύεται κυρίως στους εικονογραφικούς τύπους που καθιερώνονται στις πολεμικές γελοιογραφίες και στη λαϊκή εικονογραφία. Ως εθνικό σύμβολο αναδεικνύεται ο τσολιάς και ειδικότερα το τσαρούχι. Ο Μουσολίνι εμφανίζεται έντρομος να δέχεται βροχή τσαρουχιών (εικ. 1, βλ. Δ6, σ. 245γ και Γ5, σ. 254γ). Σε ανάλογες παραστάσεις που εμπεριέχονται σε μη σχολικές εκδόσεις και δημοσιεύτηκαν ακόμη και στον ξένο τύπο της εποχής, ο γιγαντώσμος εύζωνος παρουσιάζεται να πρωτοστατεί στις μάχες, συχνά πλαισιωμένος από έναν αρματολό και ένα μαραθωνομάχο (Παπασπύρου-Καραδημητρίου, 1987, σ. 167. Λαζογιώργος, 1972), οι αρχαίοι πολεμιστές ενός αετωματικού αναγλύφου αρχαίου ναού εικονίζονται να τείνουν το χέρι στον

557 Αντιγράφω χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τον Όρχο των Ελλήνων του Κωστή Παλαμά (βλ. Λαζογιώργος-Ελληνικός) και ένα αιτιολογητό ποίημα του Μιχ. Αργυρόπουλου:

α) (Ορμίζομαι) στην πίστη των πατέρων την αγία,/ του χαμού και της νύχτας οδηγήτρεα,
πότε Αθηνά και πότε Παναγία/ ...στα αρχαία και στα νέα σου παλληκάρια

-Φωκιάδες, Καραϊσκάκηδες, Λεωνίδες- (Παλαμάς)

β) Στυλώστε το Ναό και πλάι στυλώστε/ στην Αθηνά του, Παναγιάς εικόνα.

...Κι είναι η αρχαία Πατρίδα στη νέα ασπίδα! (Αργυρόπουλος)

ένοπλο τσολιά και αλλού ο τσολιάς να καταδιώκει το Μουσολίνι (Γατόπουλος, 1949, σσ. 121 και 89 αντίστοιχα), ενώ έχουν διασωθεί και οι προσωπογραφίες αγωνιστών του 1821 που ζωγραφίστηκαν στην κεντρική αίθουσα του σχολείου στις Κορυσχάδες Ευρυτανίας, όπου συνεδρίασε το Εθνικό Συμβούλιο της Αντίστασης (Μελετζής, 1982). Όλες οι παραπάνω πρόδηλες ή σημειολογικά ανιχνεύσιμες εικονογραφικές συνδηλώσεις καταδεικνύουν πως ο κεντρικός ήρωας όλων των πολεμικών θριάμβων, παρά τη χρονική απόσταση που τους χωρίζει, είναι ο ίδιος εθνικός εαυτός.

2. Το μιλιταριστικό πνεύμα. Το μιλιταριστικό πνεύμα εγγράφεται στη συλλογική μνήμη του έθνους με πολλούς τρόπους. Ακόμη και στα πιο φιλελεύθερα εγχειρίδια, παρατηρούν οι γερμανοί ερευνητές Rinke και Mucker (1986, σσ. 97-98), οι πόλεμοι καταγράφονται με εθνική οπτική και παρουσιάζονται ως εθνικές καταστροφές και όχι ως ανθρωπιστικές. Κυριαρχούν οι αφηγήσεις στρατιωτικών επεισοδίων και οι αναλύσεις των αντιπαρατιθέμενων στρατηγικών, ενώ πολύ σπάνια και μόνο όταν δεν εμπλέκεται ενεργά στη σύρραξη το οικείο έθνος, εμφανίζονται στοιχεία που αποκαλύπτουν τις επιπτώσεις των πολέμων σε όλα τα επίπεδα της ζωής. Ειδικά όταν η έκβαση του πολέμου είναι νικηφόρα, δίνεται η εντύπωση πως οι ανθρώπινες απώλειες στα μέτωπα των συγκρούσεων και στα μετόπισθεν είναι μηδαμινές. Για τον ίδιο λόγο αποφεύγονται οι ρεαλιστικές εικόνες, καθώς από αυτές αναδύεται η φρίκη του πολέμου. Από την άλλη πλευρά, το μιλιταριστικό πνεύμα νοσηματοδοτεί και μια κατεξοχήν ολοκληρωτική αντίληψη. Ο πόλεμος, με την έννοια της υπεράσπισης των εθνικών δικαιών, παρουσιάζεται ως το αποτελεσματικότερο μέσο να αμβλύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις, να εξαλείψει τις πολιτικές έριδες και να ενώσει το λαό ενάντια στον εξωτερικό εχθρό. Η εικόνα των σπαρασσόμενων πολιτικών κομμάτων, της πολιτικής αστάθειας και της κοινωνικής αναταραχής στη δημοκρατική Ελλάδα του Μεσοπολέμου αντιπαραβάλλεται με την εθνική ενότητα και ομοψυχία που «επιτεύχθηκε» κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας και τον πόλεμο του 1940 (Κοντονή, 1997, σσ. 31-32). Στο στερεότυπο αυτό κεντρική θέση κατέχουν ο δικτάτορας Ιωάννης Μεταξάς (εικ. 2: από το Δ1, σ. 131) και οι βασιλείς Γεώργιος Β' και Παύλος, των οποίων τα πορτρέτα κυριαρχούν στα παλαιότερα εγχειρίδια (βλ. παραπάνω).

3. Ο μύθος της υπεροχής. Κοινό στοιχείο σε όλες σχεδόν τις πολεμικές εικόνες είναι η υπεροχή των εθνικών δυνάμεων είτε εναντίον του εχθρού στα πεδία των μαχών είτε ακόμη και επί των δυνάμεων της φύσης, που τους αντιμάχονται. Οι έλληνες στρατιώτες και ο άμαχος πληθυσμός της Ηπείρου, ο οποίος τους συνδράμει, εικονίζονται να ανοίγουν περάσματα στα χιονισμένα βουνά, να μεταφέρουν στους ώμους πολεμοφόδια σε δύσβατα υψώματα, να διαβαίνουν ορμητικά ποτάμια, να σώζουν τους τραυματισμένους συντρόφους τους (Δ6, σ. 240. Γ4, σ. 322. Γ5, σ. 247. Γ6, σ. 364). Το πατριωτικό πάθος και η αυταπάρνηση που αποτυπώνεται στις εκφράσεις και τις κινήσεις τους είναι οι δυνάμεις που τους κάνουν να υπερέχουν από τους πολυπληθέστερους και καλύτερα εξοπλισμένους εχθρούς. Δεν λείπουν βέβαια και οι λαϊκές εικόνες, στις οποίες οι έλληνες στρατιώτες αποδίδονται σε μεγαλύτερη κλίμακα από τους ιταλούς (Παπασπύρου-Καραδημητρίου, 1987, εικ. 23,

26 και 45), τονίζεται δηλαδή όχι μόνο η ψυχική αλλά και η φυσική τους ανωτερότητα. Ο μύθος της υπεροχής ενισχύεται από την άλλη πλευρά με τον εξευτελισμό και τη γελοιοποίηση του αντιπάλου. Το ρόλο αυτό επιτελούν οι γελοιογραφίες, που διακωμωδούν την υποχώρηση των ιταλικών δυνάμεων και τη ψυχολογική μετάπτωση του ιταλού δικτάτορα και των στρατηγών του από την αλαζονεία στον πανικό (Δ6, σ. 245. Γ5, σ. 254).

4. Ο ηθικός και θρησκευτικός χαρακτήρας της σύγκρουσης. Ο πόλεμος και η κατοχή που ακολούθησε αντιμετωπίζονται υπό το πρίσμα μιας μανιχαϊστικής αντίληψης ως διαπάλη του καλού με το κακό και του δίκαιου με το άδικο. Ως αφορμή του ελληνοϊταλικού πολέμου παρουσιάζεται ο τορπιλισμός της αγκυροβολημένης στο λιμάνι της Τήνου « Έλλη», ανήμερα της γιορτής της Παναγίας – επίθεση που ερμηνεύεται ως πρόκληση ενάντια στην ίδια τη Θεοτόκο (Γ5, σ. 241). Δεν είναι τυχαίο λοιπόν το γεγονός ότι σε όλες σχεδόν τις λαϊκές εικόνες παριστάνεται η Παναγία ως Οδηγήτρια να κατευθύνει και να προστατεύει τους έλληνες στρατιώτες στα πεδία των μαχών (Γ5, σ. 255). Έτσι, αναβιώνει μια πανάρχαια παράδοση, που πρωτοεμφανίστηκε στα ομηρικά κείμενα και διαπότισε τη βυζαντινή υμνογραφία, σύμφωνα με την οποία το θείο συνδράμει στη μάχη τον περιούσιο λαό. Οι Σκουλάτος, Δημακοπούλου και Κόνδης δεν παραλείπουν να εξάρουν και την προσφορά της εκκλησιαστικής ηγεσίας στον αγώνα για την απελευθέρωση. Στην εικονογράφηση της Αντίστασης ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι προοδευτικοί ιεράρχες, μητροπολίτες Ηλείας Αντώνιος και Κοζάνης Ιωακείμ (Γ5, σσ. 288 και 290), ενώ με πολύ διακριτικό τρόπο οι σχολικοί συγγραφείς χειρίζονται το ρόλο που διαδραμάτισε κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός (Γ5, σ. 293. Γ6, σ. 370). Ο χώρος όπου επιχειρείται η δαιμονοποίηση των εχθρών είναι οι σελίδες της κατοχικής περιόδου. Στην εικονογράφηση κυριαρχούν οι αποτρόπαιες εικόνες των σκελετωμένων από την πείνα παιδιών (Δ5, σ. 177. Γ2, σ. 262. Γ4, σ. 321. Γ5, σσ. 268 και 271. Γ6, σ. 361 και 363), οι εκτελέσεις των αμάχων (Δ5, σ. 175. Γ5, σσ. 277, 283, 284-285) και οι πυρπολήσεις οικισμών (Γ5, σ. 286). Οι φωτογραφικές ειδικά απεικονίσεις αθών θυμάτων δεν μπορεί παρά να εξάψουν μίσος και απέχθεια εναντίον όχι μόνο των ολοκληρωτικών καθεστώτων που υπαγόρευσαν τις πράξεις αυτές, αλλά και συνολικά και διαχρονικά εναντίον των λαών που ασπάστηκαν στο συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο τη φασιστική ιδεολογία. Τη στρέβλωση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι στους υπότιτλους των εικόνων συχνά δεν επισυνάπτεται ο προσδιορισμός «ναζί» ή «φασίστας» στα εθνικά ονόματα «γερμανός», «ιταλός» και «βούλγαρος» (Δ5, σ. 175. Γ4, σσ. 319 και 322. Γ6, σσ. 364β και 366. Γ5, σσ. 269, 271, 273, 274 και 280), με αποτέλεσμα να καταλογίζονται συλλήβδην στα έθνη και όχι στους πολιτικούς τους φορείς τα εγκλήματα των πολέμων.

5. Οι πολεμικές αξίες εθνική παρακαταθήκη για το μέλλον. Το σύνολο σχεδόν των παραδοσιακών πολεμικών εικόνων, αυτών δηλαδή που προβάλλουν τον πόλεμο ως μεγαλειώδη ηρωική και πατριωτική πράξη, δεν αντανakλούν μόνο την ιστορικά προσδιορισμένη ατμόσφαιρα του απώτερου παρελθόντος. Θεωρούνται θεμελιώδη τεκμήρια της στρατιωτικής ισχύος ενός έθνους και στη σύγχρονη εποχή ή στο μέλλον. Η εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων σε συνδυασμό με ποικί-

λους άλλους παράγοντες, όπως οι εθνικές επέτειοι, οι γιορτές, οι στρατιωτικές και μαθητικές παρελάσεις, η διακόσμηση των σχολείων, τα ηρώα, η ονοματοδοσία των οδών και των πλατειών, οι ιστορικές ταινίες και τα μυθιστορήματα διασφαλίζουν τη διατήρηση της εθνικής μνήμης (Αβδελά, 1998, σσ. 104-105. Μαυροσκοφής, 1999, σ. 51, Μπονίδης, 2004). Πρέπει μάλιστα να υπογραμμιστεί πως οιαδήποτε παρέκκλιση από τις αρχές του εθνικού φρονηματισμού γίνεται αντικείμενο σφοδρών επικρίσεων από ένα τμήμα της ελληνικής κοινωνίας και αποτελεί αφορμή για να κατηγορηθεί το ελληνικό σχολείο ότι προετοιμάζει «ριψάσπιδες» (Λιάκος, 1993, σ. 28). Ταυτόχρονα, οι πολεμικές αξίες συγκροτούν μια παρακαταθήκη για το μέλλον, ώστε να ανασυρθούν και να επανεργοποιηθούν στα μέλη της εθνικής κοινότητας τις επιθυμητές θυμικές αντιδράσεις σε περιόδους εθνικών κινδύνων ή και εσωτερικών πολιτικών αντιπαραθέσεων (Farrell, 2002, 65). Για παράδειγμα, εικόνες των ημερών του Blitz χρησιμοποίησε η Μ. Thatcher κατά τη διάρκεια του πολέμου στα Falklands το 1982, καθώς και το βρετανικό Συντηρητικό Κόμμα στις εθνικές εκλογές το 1983 και στις ευρωπαϊκές το 1994 (Crawforth, 2001, 326).

6. Το εθνικό χρέος απέναντι στους απόμαχους. Μια ισχυρή ομάδα πίεσης, η οποία φαίνεται πως επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τους σχολικούς συγγραφείς, είναι οι απόμαχοι του πολέμου. Αποτελούν τους ζώντες πρωταγωνιστές και ταυτόχρονα τους αυτόπτες μάρτυρες του ηρωικού παρελθόντος και επιδιώκουν με κάθε πρόσφορο μέσο την επιβεβαίωση της εθνικής αφήγησης. Καθώς τα κείμενα των σχολικών βιβλίων ιστορίας θεωρούνται οι κατεξοχήν θεματοφύλακες της επίσημης ιδεολογίας του εθνικού κράτους, είναι βέβαιο πως οι συγγραφείς τους νιώθουν την ανάγκη να ανταποκριθούν στις προσδοκίες αυτών των ανθρώπων και να ικανοποιήσουν την υστεροφημία τους (εικ. 3, Γ5, σ. 258). Η αναγνώριση της προσφοράς τους προς την πατρίδα έχει άλλωστε παραδειγματικό χαρακτήρα και προς τους νεότερους και συμβάλλει στον εθνικό φρονηματισμό τους. Το σχολικό εγχειρίδιο καλείται λοιπόν να γεφυρώσει το χρονικό χάσμα που χωρίζει τη σύγχρονη γενιά από τις παλαιότερες και να τις ομογενοποιήσει στη βάση μιας εθνικά διαποτισμένης συναντίληψης. Ακόμη κι αν οι νεότερες γενιές αμφιβάλλουν για τα ανδραγαθήματα των προγόνων τους, όπως αυτά περιγράφονται στα ιστορικά κείμενα, ωστόσο δεν μπορούν να αμφισβητήσουν τις μαρτυρίες των ζώντων απόμαχων των πρόσφατων πολέμων. Έτσι, οι βετεράνοι συγκροτούν, σε συνδυασμό με τα σχολικά εγχειρίδια και με όλους τους άλλους παράγοντες εγχάραξης της εθνικής συνείδησης που προαναφέρθηκαν, ένα κλειστό κύκλωμα διαρκούς ανατροφοδότησης που πολύ δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί από τους μαθητές.

7. Η υποβάθμιση του Εμφυλίου Πολέμου. Στο σημείο αυτό μοιάζει να σταματά η εικονογραφημένη αφήγηση. Από τις εικόνες της εθνικής αντίστασης με το «άνω-νυμο» πλήθος και τους λαϊκούς ήρωες, το κεφάλαιο του Εμφυλίου που ακολουθεί μάς επαναφέρει στην ιστορία των ηγετών. Στις δύο από τις τρεις φωτογραφίες που εμπεριέχονται συνολικά στα σχολικά εγχειρίδια, εικονίζονται οι άγγλοι πολιτικοί ηγέτες Ήντεν και Τσώρτσιλ και ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός σε διαπραγματεύσεις κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών για την τύχη της μεταπολεμικής Ελλάδας (Γ7, σ. 293 και Γ8, σ. 370). Παρά την προσεκτική αλλά επίπλαστη ουδετερό-

τητα του κυρίως κειμένου των βιβλίων, η εικονογράφηση υποδεικνύει ως κύριους υπεύθυνους για την έκρηξη του αδελφοκτόνου πολέμου κορυφαίους εξωτερικούς παράγοντες (Θεοδώρου, 2003, σσ. 124-125). Η απουσία φωτογραφιών από τον ίδιο τον πόλεμο πρέπει να αποδοθεί σε δύο κυρίως λόγους:

- Το φωτογραφικό υλικό που προερχόταν από το μέρος των ανταρτών είχε καταστραφεί σχεδόν ολοσχερώς, ενώ αυτό του «Εθνικού Στρατού» είχε εμφανώς προπαγανδιστικό περιεχόμενο και αμφίβολη αυθεντικότητα⁵⁵⁸.

- Οι σχολικοί συγγραφείς δεν ήθελαν να διακινδυνεύσουν οιαδήποτε αντίδραση θα μπορούσαν να προκαλέσουν οι οπτικές μαρτυρίες σε κάποιον από του δύο πολιτικούς πόλους. Την εποχή που γράφονται τα τέσσερα τελευταία βιβλία, οι μνήμες ήταν ακόμη νωπές και η πολιτική και ιδεολογική πόλωση ισχυρή. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης θεωρήθηκε από μόνη της τολμηρή πολιτική ενέργεια, γι' αυτό και οι αρμόδιοι εκπαιδευτικοί παράγοντες περιορίζονταν στην ανάδειξη της αντικατοχικής δράσης των αντιστασιακών δυνάμεων, ενώ όσον αφορά τον Εμφύλιο τήρησαν αυστηρά ουδέτερη στάση, διατυπώνοντας φρονηματιστικό λόγο και προβάλλοντας την αξία της συμφιλίωσης. Ενδεικτικό της άποψης ότι συνειδητά αποφεύγεται η εικονογράφηση του κεφαλαίου για τον Εμφύλιο, είναι το γεγονός ότι οι σχετικές έξι σελίδες στο βιβλίο των Σκουλάτου, Δημακόπουλου και Κόνδη (Γ5, σσ. 294-299) είναι το μεγαλύτερο διάστημα του βιβλίου στο οποίο δεν έχει τεθεί ούτε μία εικόνα.

Έγινε φανερό, ελπίζω, από την παραπάνω ανάλυση πως, παρά τις πολιτικές και ιδεολογικές ανακατατάξεις που συνέβησαν την τελευταία πεντηκονταετία στην ελληνική κοινωνία, το μάθημα της ιστορίας δεν έπαψε ποτέ να έχει εθνοκεντρικό προσανατολισμό. Η ελληνική ιστορική εκπαίδευση, παρά τις περί του αντίθετου επίσημες διακηρύξεις, στην πραγματικότητα δεν έχει αποδεσμευτεί από την εθνικιστική ανάγνωση του ιστορικού παρελθόντος και δεν παρεκκλίνει από την κατεύθυνση του ιστορικού μαθήματος, όπως την προσδιόρισε στις αρχές του 20ου αιώνα ο γάλλος ιστορικός Ernest Lavisse, αναφερόμενος στη διδασκαλία της γαλλικής ιστορίας: «Αν ο μαθητής δεν πάρει μαζί του τη ζωντανή ανάμνηση της εθνικής μας δόξας, αν δεν γνωρίσει πως οι προγονοί μας πολέμησαν σε χίλια πεδία για ευγενείς υποθέσεις, αν δεν καταστεί ένας πολίτης που έχει συνείδηση των καθηκόντων του και ένας στρατιώτης που αγαπά τη σημαία του, ο δάσκαλος θα έχει χάσει το χρόνο του» (Λε Γκοφ, 1998, σσ. 210-211).

558 Ελάχιστα φωτογραφίες διασώθηκαν και εκδόθηκαν από τον Σπ. Μελετιζή (1976) και από τον Κώστα Μπαλάφα. Βλ. επίσης *Aspects de la photographie hellénique* (1998), σ. 13. Πολλές φωτογραφίες από στρατιωτικά αρχεία αλλά και από ιδιωτικές συλλογές δημοσίευσε πρόσφατα ο Γ. Μαργαρίτης (2001).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά, Ε. (1998), *Ιστορία και Σχολείο*, Αθήνα: Νήσος.
- Aspects de la photographie hellenique (1998), Nice: Mairie de Nice.
- Αργυρόπουλος, Μ. (1941), ποίημα χωρίς τίτλο, *Νέα Εστία*, τ. 337, σ. 13.
- Carr, D. (1986), *Time, narrative and history*, Bloomington: Indiana University Press.
- Γατόπουλος, Δ. (1949), *Ιστορία της Κατοχής*, Αθήνα: Δημητράκος.
- Crawford, K. (2001), *Constructing national memory: The 1940/41 Blitz in British history textbooks*, *Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung*, τόμ. 23, τεύχ. 3, σσ. 323-338.
- Farrell, Th. (2002), *Memory, Imagination and War*, *History*, 285, σσ. 61-73.
- Gavard, S. (1999), *Photo-graft: A critical analysis of image manipulation*, McGill University, Montreal, Quebec.
- Θεοδώρου, Β. (2003), *Νοηματοδοτήσεις του εμφυλίου πολέμου στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της περιόδου 1950-1991*, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 131, σσ. 111-126.
- Κόκκινος, Γ. (2001), *Η διδακτική προσέγγιση των ιστορικών εννοιών*, *Φιλολογική*, τ. 77, σσ. 43-52.
- Κοντονή, Α. (1997), *Η διαμόρφωση της εθνικιστικής ιδεολογίας από τα σχολικά εγχειρίδια της Μέσης Εκπαίδευσης*, *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, τ. 42, σσ. 30-39.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2000), *Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας στα ελληνικά σχολικά βιβλία ιστορίας: Μια κριτική κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη.
- Λαζογιώργος-Ελληνικός, Δ. (1972), *Κορόιδο Μουσολίνι*, Αθήνα.
- Λιάκος, Α. (1993), *Εθνικές θεωρίες και αμφιβολίες*, *Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων*, Σεμινάριο 17, Αθήνα, σσ. 28-37.
- Λε Γκοφ, Ζ. (1998), *Ιστορία και μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Νεφέλη: Αθήνα.
- Μαργαρίτης, Γ. (2001), *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Μαυροσκούφης, Δ. (1997), *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- Μαυροσκούφης, Δ. (1999), *Η εικονογράφηση της Ιστορίας και η διακόσμηση των σχολείων: Θεωρητικά προβλήματα και ηθικά αποτήματα*, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 105, σσ. 50-59.
- Μελετζής, Σ. (1982), *Με τους αντάρτες στα βουνά*, Αθήνα.
- Μπονίδης, Κ. (2004), *Όψεις εθνοκεντρισμού στη σχολική ζωή της ελληνικής εκπαίδευσης: οι εθνικές επέτειοι της 28ης Οκτωβρίου και της 25ης Μαρτίου*, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 134, σσ. 69-84.

Ξωχέλλης, Π. (2000), Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια των βαλκανικών χωρών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα Η εικόνα του «άλλου»/ γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 16-18 Οκτωβρίου 1998, Τυπωθήτω: Αθήνα.

Παληκίδης, Α. (2005), Οι διδακτικές και ιδεολογικές λειτουργίες της εικονογράφησης των σχολικών βιβλίων ιστορίας: Το παράδειγμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της Αντίστασης στα εγχειρίδια της περιόδου 1950-2000, Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Πάτρα, 1-3 Οκτωβρίου 2004.

Παπασπύρου-Καραδημητρίου, Ε. (1987), Το έπος του '40 λαϊκή εικονογραφία, Αθήνα: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.

Πολυχρονόπουλος, Π. (1980), Παιδεία και πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα: Καστανιώτης.

Riemenschneider, R. (1994), Bild und Text: eine problematische Symbiose?, Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung, τόμ. 16, τεύχ. 4, σσ. 393-395.

Rinke A.-Mucker R. (1986), Die Verarbeitung nationaler Katastrophen, Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung, τόμ. 8, τεύχ. 1, σσ. 87-108.

Σκουλάτος, Β. (1984), Το σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Σεμινάριο 3, Αθήνα, σσ. 24-29.

Stradling, R. (2002), Teaching 20th-century European history, Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Valls, R. (1994), Bilder in den spanischen Geschichtsbüchern von 1900 bis 1990, Zeitschrift des Ge-org-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung, τόμ. 16, τεύχ. 4, σσ. 423-445.

Φραγκουδάκη, Ά. (1997), «Απόγονοι» Ελλήνων «από τη μυκηναϊκή εποχή»: η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας, στο: Άννα Φραγκουδάκη-Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), Τι ειν' η πατρίδα μας; εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια: Αθήνα, σσ. 344-400.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 2^{ΟΥ} ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

θεωρητικές & ερευνητικές προσεγγίσεις

στην εκπαιδευτική πραγματικότητα

**Επιμέλεια: Χατζηθεοδωρίδης Βασίλης
Γεωργιάδης Νίκος
Δεμίρογλου Παντελής**

ΔΡΑΜΑ 2006

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χατζηθεοδωρίδης Βασίλης
Γεωργιάδης Νικόλαος
Δεμίρογλου Παντελής
Δισιλία Ανδρονίκη
Σαραφίδου Κατερίνα
Μαργαριτόπουλος Κωνσταντίνος
Χατζηκωνσταντίνου Μαρίνος

Κετσιμπάση Αικατερίνη
Παπαεμμανουήλ Γρηγόριος
Παπαϊγνατίου Σταύρος
Τσελεπίδης Τηλέμαχος
Κύρτσος Αστυνάξ
Κοζάκης Στέργιος

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αβτζής Νικόλαος
Αγαλιώτης Γιάννης
Γιαγκουνίδης Παναγιώτης
Γουδήρας Δημήτρης
Δαμανάκης Μιχάλης
Δημάση Μαρία
Δόικου Μάρω
Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα
Ηλιάδης Νικόλαος
Καλδή Σταυρούλα
Καράκος Αλέξανδρος
Κελπανίδης Μιχάλης
Κόνσολας Μάνος
Λαλούμη Εύα
Παπαναούμ Ζωή
Παυλίδης Γεώργιος
Πουλίδης Αλέξανδρος
Σακονίδης Χαράλαμπος
Σέμογλου Κλειώ
Τσαντόπουλος Γεώργιος
Τσαχαλίδης Ευστάθιος
Χατζηδήμου Δημήτρης
Χατζησαββίδης Σωφρόνης